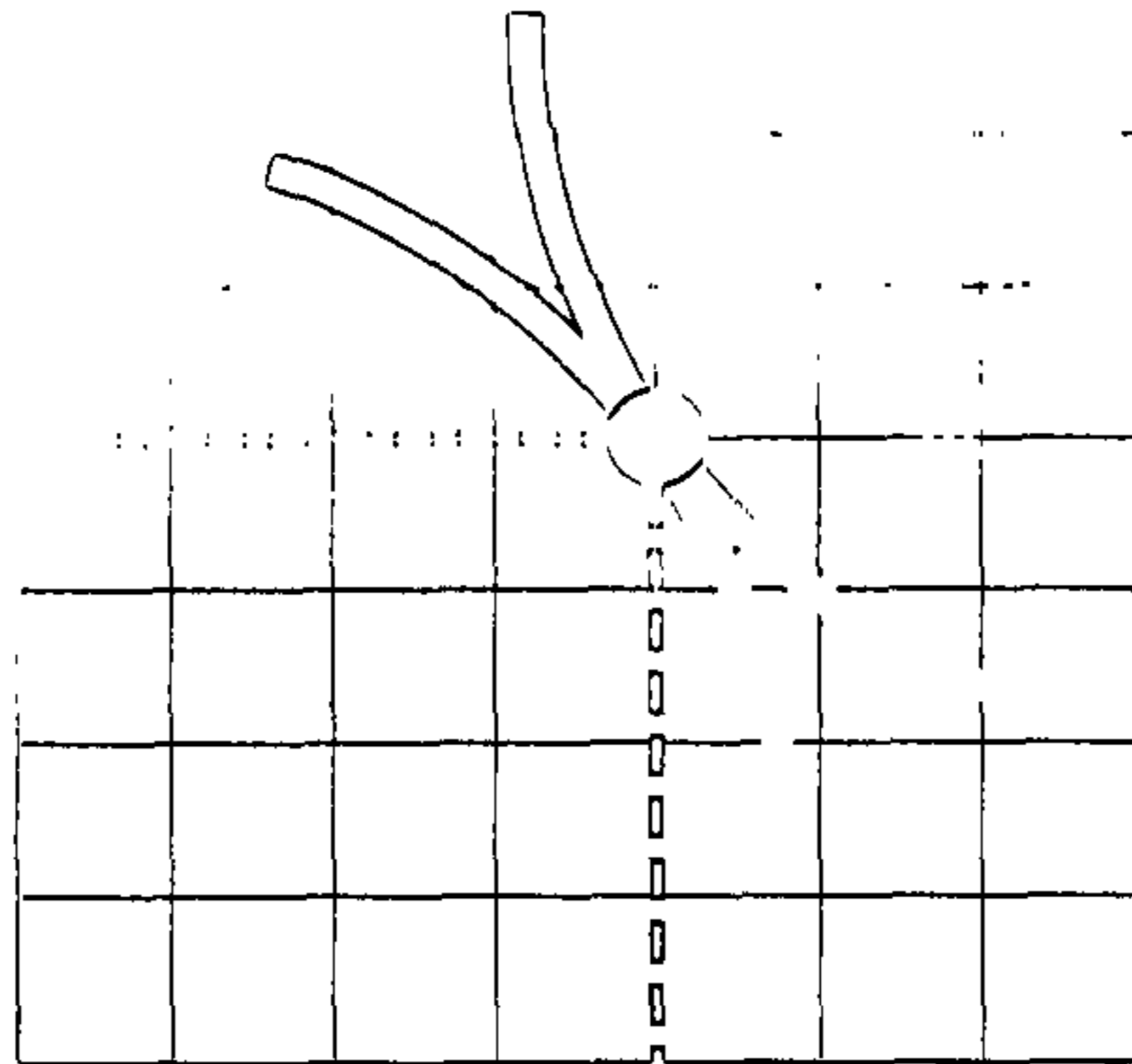

המוסד לביטוח לאומי

מחקרים וסקרים מיוחדים

**עבודת הורים
ותפקוד בלימודים של ילדים
במשפחות המקבלות גמלה להבטחת הכנסה
בישראל
2000**

**מאת:
דליה גורדון
ברנדה מורגנשטיין**

מס' 78

**המוסד לביטוח לאומי
מינהל המחקר והתכנון**

**עבודת הורים
ותפקוד בלימודים של ילדים
במשפחות המקבלות גמלה להבטחת הכנסה
בישראל
2000**

מאת:

דליה גורדון וברנדה מורגנשטיין

פתח דבר

להשכלה חשיבות רבה לסיכויי ההיחלצות מעוני. הדו"ח הנוכחי מבקש לבדוק באיזו מידה עבודת הורים, גם כשהיא מלווה בקבלת תמיכה כלכלית, משפיעה על הישגי הילדים בלימודים.

הנתונים לדו"ח נלקחו מתוך סקר ארצי רחב שנערך ע"י המוסד לביטוח לאומי ומכון ברוקדייל בקרב אוכלוסיית מקבלי הגמלה להבטחת הכנסה בישראל.

יבואו על הברכה והתודה גבי' לאה אחדות, סמנכ"ל מחקר ותכנון במוסד לביטוח לאומי, על הערותיה החשובות לטיטת הדו"ח, גבי' טלל דולב ממכון ברוקדייל על עצותיה המועילות, מר אלכסנדר דוד גאליה ממינהל המחקר והתכנון של המוסד לביטוח לאומי על היעוץ הסטטיסטי וגבי' מיה הטל-עורב, גם היא ממינהל המחקר והתכנון, על העריכה הלשונית.

תמצית

אחת המטרות החשובות לרפורמה במדיניות החברתית בישראל הנה הגדלת שיעור העובדים בקרב מקבלי גמלאות קיום. השאלה הנשאלת היא, באיזו מידה עבודת הורים אמנם תשפר את הרווחה והעצמאות הכלכלית של המשפחות הללו ומה תהיה השפעתה על סיכויי ההיחלצות מעוני של ילדיהם. מחקרים מורים כי להשכלה תפקיד חשוב בקידום כלכלי. לכן חשוב לבדוק, באיזו מידה לעבודת הורה, גם כשאינה מובילה לעצמאות כלכלית מלאה, השפעה על תפקוד הילד – במיוחד בלימודים, ועל ידי כך – על סיכויי תעסוקתו בעתיד.

המחקר מבוסס על סקר ארצי של מקבלי גמלה להבטחת הכנסה בישראל. בחנו את הקשר בין עבודת ראש המשפחה ובין תפקוד תקין של ילדיו בני 6-18 בבית הספר. מצאנו כי רק 36% מהילדים חיו בבית שבו לפחות הורה אחד עבד. עבודה חיתה תדירה יותר במשפחות חד-הוריות, בעיקר בקרב אלה ממדינות ברה"מ לשעבר. קרוב ל-60% מהילדים חיו במשפחה שקיבלה גמלה להבטחת הכנסה 5 שנים או יותר.

באשר לתנאי החיים בבית, נמצא כי לשיעור ניכר של הילדים חסרו תנאי מחיה ופריטי לבוש מספקים. שיעור גבוה מילדים אלה סבלו מבעיות בריאות והתנהגות, כגון תוקפנות, חוסר ריכוז ובעיות רגשיות, חברתיות ופיזיות. שיעור הילדים שסבלו מבעיות אלו היה נמוך במובהק כאשר ראש המשפחה עבד.

בסך הכול ל-23% מהילדים היה ציון שלילי באינדקס של תפקוד בבית הספר. באינדקס נכללו נשירה, נוכחות לא סדירה בבית הספר, סילוק מבית הספר והערכת ההורה את הילד כתלמיד גרוע. מבין הילדים שראש משפחתם לא עבד – 28% קיבלו ציון שלילי באינדקס זה בהשוואה ל-9% בקרב אלה שראש משפחתם עבד.

ההבדל בציון התפקוד בבית הספר בין ילדי הורים עובדים ללא עובדים היה מובהק גם כאשר הוחזקו קבוע משתנים שונים שיש לשער כי הם משפיעים על התנהגות בבית הספר, כגון סוג המשפחה (הורה אחד או שניים), גודל משפחה והכנסה.

אולם יש צורך במחקר נוסף, שיבהיר את האופן שבו משפיעה עבודת ההורים על תפקוד הילדים. יש לבדוק כיצד תוקפנות הילד, שנמצאה בעלת קשר מכריע עם תפקוד בלימודים קשורה באי עבודה של ההורה: באיזו מידה היא נובעת ממנה או ששתי התופעות נובעות יחדיו ממשנתנה אחר. למחקר כזה חשיבות רבה לצורך קביעת מערך המדיניות בנוגע לעידוד היציאה לעבודה של משפחות נתמכות.

תוכן העניינים

עמוד

1	מבוא
6	ממצאים
6	מאפיינים דמוגרפיים
7	עבודה, נכות, השכלה ומקום המגורים של ההורים
9	ותק במערכת ועוני
10	תנאי חיים
11	מצב הבריאות של הילדים
11	בעיות בהתנהגות
13	תפקוד הילדים בבית הספר
16	תפקוד בלימודים, עבודת ההורים ומאפיינים שונים
20	סיכום ומסקנות
22	בביליוגרפיה

מבוא

תחולת העוני בקרב ילדים בישראל היא מן הגבוהות בעולם המערבי. על-פי נתונים מפרויקט LIS (Luxembourg Income Study) שעובדו בישראל, לגבי מדינות ה-OECD (Organization for Economic Co-operation and Development), ישראל נמנתה ב-1997 עם שלוש המדינות בעלות תחולת העוני הגבוהה ביותר בקרב ילדים: 21% מהילדים בישראל ב-1997 חיו במשפחות עניות¹, בהשוואה ל-27% בארה"ב ו-ל-3%-4% במדינות סקנדינוויה. ב-1999 המצב החמיר עוד יותר: 26% מהילדים בישראל היו עניים: 14% יותר מאשר בשנתיים הקודמות (22.8%) ובמגמת עלייה רצופה למדי מאז תחילת שנות ה-90, מועד התחלת העלייה הגדולה ממדינות ברה"מ לשעבר (סקירה שנתית 1999, המוסד לביטוח לאומי, 2000).

בחתאם לגידול בשיעור העוני בכלל ובקרב ילדים בפרט, תל בישראל גידול רצוף גם בשיעור מקבלי הגמלה להבטחת הכנסה. הוא הוכפל בעשור האחרון והגיע לכדי 4.4% מאוכלוסיית גילאי העבודה בשנת 1999. הסיבה העיקרית לגדול זה היא – שוב, גל העלייה ממדינות ברה"מ לשעבר, שהגדיל את האוכלוסייה הכללית בכ-25% ואת מספר מקבלי הבטחת הכנסה ב-36%. גידול בולט זה במקבלי הבטחת הכנסה נבע מכך שהעלייה הגדולה לוותה, באופן לא מפתיע, בעלייה בולטת באבטלה, בעיקר במהלך המחצית הראשונה של העשור האחרון.

גמלה להבטחת הכנסה, הקיימת בצורה זו או אחרת בכל מדינות העולם המערבי הרואות עצמן כמדינות רווחה, נועדה לשמש רשת ביטחון לאנשים אשר מסיבות כלשהן, שבדרך כלל אינן תלויות בהם, אינם יכולים לדאוג לפרנסתם. אולם גמלה – נדיבה ונגישה ככל שתהיה – לא יכולה לחוות מחסום בפני העוני. השוואות בינלאומיות של עוני בכלל ובקרב ילדים בפרט שנעשו בעיקר על-ידי LIS (Unicef 2000) מורות כי שיעור הילדים העניים, הקשור כמובן במדיניות רווחה ובחכנסה הלאומית, קשור במידה רבה (ואולי אף יותר) בהשתתפות בכוח העבודה וברמת ההכנסה ורמת אי-השוויון. כפי ש Bradbury & Jantti (1999) ניסחו זאת:

”חלק גדול מהספרות הקודמת (על מקורות השונות בעוני של ילדים) התמקד בהבדל במוסדות הרווחה של המדינות ועל השפעת העברות חברתיות. התוצאות שלנו, לעומת זאת, מורות, כי השונות בהכנסה מעבודה שמקבלות משפחות של ילדים עניים חשובה יותר.”

ההנחה בדבר השפעת העבודה על עוני בקרב ילדים נסמכת על העובדה שהמדינות בעלות השיעורים הנמוכים ביותר של עוני בקרב ילדים הן מדינות צפון אירופה, שבהן בצד החוצאה הגבוהה לרווחה קיימים שיעורי השתתפות גבוהים בכוח העבודה (בכלל, ושל נשים בפרט),

¹ נתונים אלה מחושבים על-פי סולם השקילות של ישראל. סולם השקילות של ה-OECD משפד מעט את מצבה היחסי של ישראל (יוני 2000).

שנתמכים על-ידי עידוד רב, כגון סידורי השגחה רחבים לילדים. במדינות דוברות אנגלית לעומת זאת, למרות שיעור ההעברות הגבוה שיעור העוני בקרב ילדים גבוה יחסית, וזאת עקב שיעורי השתתפות נמוכים בכוח העבודה. גם במחקרה של שי קליין (2000) נמצא, כי שיעור העוני בקרב ילדים קשור בעבודה של הוריהם: זאת ניתן לחסיק מכך, ששיעור העוני בקרב ילדי ערבים ירד בשנים 1982-1995 ואילו בקרב היהודים החרדים הוא עלה. הסיבה לכך נעוצה בשיעור הלא עובדים בקרב האבות במשפחות חרדיות גדולות בישראל, שהגיע ל-90%, בהשוואה למחצית מזה בין האחרים. ממצאים אלה אוששו גם במחקרן של קי פלוג וני קסיר (2000), שמצאו שהמשתנה המרכזי המשפיע על ההסתברות להימצא מתחת לקו העוני הוא מספר המפרנסים במשק הבית. המשתנה השני בחשיבותו הוא ההשכלה. ההסתברות להיות עני בקרב חסרי השכלה גדולה פי 5 מאשר בין בעלי השכלה אקדמית.

ממצאים שהצביעו על חשיבות ההשכלה בהיחלצות מעוני נמצאו גם במחקר על היחלצות מעוני של מי שעיו ומי וקנין, (2000), שהתבסס על זיווג נתונים משני מפקדי אוכלוסין בישראל (1983, 1995). הם מצאו, כי 63% מהעניים נחלצו מעוני בתוך 12 שנים. בקרב מי שלא נחלצו מעוני, נמצא ייצוג גבוה של בעלי השכלה נמוכה ומיעוטים. כמו כן נמצא במחקר זה כי ילדים שחיו במשפחות עניות נחלצו מעוני בשיעור גבוה יחסית אם שיפרו את השכלתם בהשוואה להוריהם. להשכלה חשיבות רבה אפוא בהשפעה על השתלבות בעבודה, ועל ידי כך בהיחלצות ממלכודת עוני. לא פחות מכך אלה קשורים בהיחלצות מעוני בין-דורי.

החשיבות של השתתפות בכוח העבודה להיחלצות מעוני וחשיבות ההשכלה להשתתפות בכוח העבודה העלו את חשיבות המחקר על הגורמים המקדמים הישגים אקדמיים של ילדים ממשפחות עניות. יש עדות לכך שהשתתפות בכוח עבודה של הורים השפעה על הישגים בלימודים של הילדים. Bos et al (1999) בחנו תוכנית להיחלצות מעוני שפותחה בעבור משפחות עובדות עניות במילווקי, ויסקונסין (פרויקט ניו חופ). הם מצאו שהורים שעבדו במשרה מלאה גילו בעקבות התכנית חמימות רבה יותר כלפי ילדיהם. כמו כן התכנית השפיעה על החישגים של הילדים בבית הספר, ולגבי הבנים – גם על הציפיות והשאיפות שלהם בלימודים.

במחקר אחר נמצא, שילדים לאמהות שמצאו עבודה והצליחו עקב כך לעזוב את המערכת הסוציאלית ולהישאר מחוצה לה, הגיעו להישגים טובים יותר במבחני התפתחות קוגניטיבית. אולם זאת רק כאשר האמהות הצליחו להישאר לעבוד תקופה ממושכת (Hoffert et al, 2000). בטווח הקצר, לעזיבת המערכת הסוציאלית היו תוצאות שליליות על בעיות התנהגותיות של הילדים. ילדים לאמהות שנשארו מחוץ למערכת עד שנה, גילו רמות גבוהות יותר של בעיות התנהגות, גם כאשר תכונות הילד והאם הוחזקו קבוע.

עבודה ועזיבת המערכת הסוציאלית משפרות את רווחת המשפחה והילד אם העבודה וההכנסה עולות. Moore and Driscoll (1997) מצאו שילדים שחוריהם קיבלו בעבר סיוע למשפחות עם ילדים, הגיעו לציונים גבוהים במבחני מתמטיקה, כאשר ההורים נקלטו בעבודה. ההשערה היתה, שתעסוקת ההורים הביאה להבניה ועקביות בחיי המשפחה על-ידי יצירת סדר יום מסביב

לעבודה, דבר שעל-פי ההשערה שיפר יעילות בתפקוד ובהערכה העצמית בקרב ההורים. השערה אלטרנטיבית היתה, שהשכר כמו הישגי הילדים היו קשורים ליכולת הקוגניטיבית של האם.

המודעות לחשיבות התעסוקה והשבחת ההון האנושי של אוכלוסיות חלשות מבחינה כלכלית הביאו בשנים האחרונות מדינות מערביות רבות לערוך תוכניות שונות של רפורמה במדיניות רווחה, שמטרתן לעודד יציאה לעבודה ורכישת השכלה ומיומנויות תעסוקה. גם בישראל קיימת שאיפה לסייע לאוכלוסייה הנתמכת במערכת הבטחת הכנסה להשתלב בשוק העבודה. שר העבודה והרווחה בישראל מינה ועדה ל"רפורמה במדיניות הטיפול בבלתי מועסקים המתקיימים מגמלאות קיום מתמשכות", האמורה לתכנן ניסוי בארבעה אזורים בישראל שבחם יוקמו "מרכזי תעסוקה". פרויקט זה, הנמצא בתחילי תכנון, יכלול הקצאת משאבים למתן שירותים נרחבים ותוכניות השכלה והכשרה מקצועית במטרה לסייע לאדם התלוי בגמלאות כספיות להשתלב בשוק העבודה.

על רקע האמור לעיל, על ההשפעה המכרעת של ההשכלה על הסיכויים להשתלב בעבודה ועל חשיבות העבודה להיחלצות מעוני ולעצמאות כלכלית, מבקש מאמר זה לענות על השאלה – באיזו מידה עבודת הורים, גם כשהיא אינה מספיקה כדי להגיע לעצמאות כלכלית, משפיעה על הישגי הילדים בלימודים. זאת בהנחה שהישגים אלה עשויים להשפיע על העצמאות הכלכלית העתידית של הילדים.

השערתנו היתה שבמשפחות שבחן יש "מודל תפקיד" ("role model") של חורה עובד, התפקוד הכולל של הילד במערכות חייו השונות יהיה יותר נורמטיבי: תופעות התנהגות כגון תוקפנות, חוסר מנוחה או בעיות חברתיות ירדו בתדירותן, ותנאי החיים יהיו מתאימים יותר מבחינת מרווח מחיה וציוד בסיסי לילד. תעסוקת ההורים תשפיע על תפקוד הילד בבית הספר – הן ישירות והן על ידי השפעתה על תנאי חייו והתנהגותו. כמובן, מבנה המשפחה, קבוצת אוכלוסייה, מקום המגורים, השכלה ומשתנים כלליים אחרים ישפיעו גם הם הן על תעסוקת ההורים והן על תפקוד ילדיהם.

הנתונים למאמר זה נלקחו מתוך סקר ארצי שנערך בקרב אוכלוסיית מקבלי הגמלה להבטחת הכנסה בישראל. מטרת הסקר היתה לבדוק מאפיינים של אוכלוסייה זו, בעיקר של מי שיצאו ממערכת מקבלי הגמלה: נאספו נתונים על מאפיינים דמוגרפיים, בריאות, תעסוקה ומשפחה, על מקורות הכנסה וסיוע פורמאליים ולא-פורמאליים וכן על דפוסי כניסה למערכת ויציאה ממנה, צורכי המשפחות והשירותים המוענקים להן.

המאמר מציג תחילה מידע על המדגם ועל גמלאות להבטחת הכנסה וקצבאות ילדים בישראל. לאחר מכן יופיע תיאור מאפייני הנחקרים ולבסוף ניתוח הנתונים ובדיקת השערת המחקר.

האוכלוסייה

מקבלי הבטחת הכנסה בישראל 2000.

המדגם

1,200 משפחות, ובהן 1,650 מבוגרים, תובעים ובני זוגם, שקיבלו גמלת הבטחת הכנסה, מתוך אוכלוסייה זו. כמו כן נדגמו 900 מבין ילדיהם של משפחות אלה, מהם 657 ילדים בני 6-18. רואיינו בפועל ההורים של 399 מילדים אלה. הנתונים תוקנו (מושקלו) כדי לתקן סטיות בייצוג האוכלוסייה עקב נפל ומשקלות דגימה. לאחר מישקול מספר הילדים הגיע ל- 391. נציין בנקודה זו כי יחידת הספירה במאמר היא הילד. הורה נספר יותר מפעם אחת לפי מספר ילדיו שעלו במדגם. לא נלקחו יותר משני ילדים למשפחה.

מקורות הנתונים

1. נתוני התביעה לגמלה להבטחת הכנסה, בעיקר נתונים דמוגרפיים, הכנסה ותעסוקה ופרטים על הקצבה.
2. ראיונות טלפוניים עם אחד ההורים בכל משפחה על: משק הבית, כל אחד מההורים, וכל ילד שעלה במדגם. הראיונות נערכו על-פי שאלונים מובנים: א. שאלון למשק הבית; ב. שאלון לכל אחד מההורים; ג. שאלון אודות כל ילד במדגם בחתאם לגילו (שלש קבוצות גיל).

הגמלה להבטחת הכנסה וקצבת ילדים בישראל

כ- 128,000 משפחות נסמכו על הבטחת הכנסה בשנת 2000, מהן לכ- 77,000 היו ילדים. סך הילדים הגיע לכ- 220,000 והם היו כ- 60% מסך הנפשות בהבטחת הכנסה וכ- 10% מסך הילדים בישראל.

הזכאות לגמלה להבטחת הכנסה בישראל מותנית, נוסף על מבחן הכנסה, גם במבחן תעסוקה של שני ההורים (אם יש): מי שאינו כשיר לעבודה או מי שעובד בשכר נמוך או מי שאין בידי שירות התעסוקה עבודה כלשהי להציע לו – זכאים לגמלה. אמחות לילדים עד גיל 7 פטורות ממבחן תעסוקה.

גובה הגמלה להבטחת הכנסה משתנה לפי הרכב המשפחה וחוותק שלה במערכת. ניתנת תוספת כאשר הוותק במערכת עולה על שנתיים. כן ניתנת תוספת בעבור כל אחד משני הילדים הראשונים בלבד. זאת משום שמבנה קצבת הילדים אמור לתת מענה עבור הילדים הנוספים. הגמלה למשפחות חד-הוריות גבוהה משמעותית בהשוואה לחרכבי משפחה אחרים.

כל המשפחות עם ילדים בישראל מקבלות קצבת ילדים. קצבה זו הינה אוניברסלית, והיא עולה עם מספר הילד החל בילד השלישי ובמיוחד החל בילד הרביעי: קצבת הילד הרביעי מגיעה לפי 4 מזו המשולמת לראשון (החל ב- 2001 הקצבה לילד החמישי מגיעה לפי 5 מזו של הראשון. הבדלים אלה בולטים בישראל בהשוואה ליתר המדינות בעולם).

בסך הכול, הגמלה להבטחת הכנסה בתוספת קצבת הילדים מגיעה (בשיעור הרגיל) ל- 77% מהכנסת קו העוני של משפחה שבה שני חורים עם ילד אחד ול- 72% למשפחה עם 3 ילדים. למשפחה חד-חורית היא תגיע ל-94% עם ילד אחד ול- 84% עם 3 ילדים.

במבחן החכנסה לגמלה להבטחת הכנסה סכום מסוים מההכנסה מעבודה אינו מובא בחשבון (disregard): 13% מהשכר הממוצע ליחיד ו- 17% למשפחה חד-חורית ולמשפחה עם תלויים. מעבר לכך, שיעור המיסוי האפקטיבי על כל שקל הכנסה נוספת הוא 100% עד לתקרה המוגדרת בחוק. לגבי משפחות חד-חוריות, שיעור המיסוי הוא 60% ללא תקרה עד לאיפוס הגמלה. מבנה זה של הקצבה מאפשר למשפחה חד-חורית הכנסה גבוהה יותר ומעודד אותה לעבודה: בסך הכול יכולה משפחה שבה שני חורים עם ילד אחד, המקבלת גמלה להבטחת הכנסה, להגיע להכנסה כוללת מעבודה והעברות (גמלה להבטחת הכנסה וקצבת ילדים) בשיעור של 106% מקו העוני. משפחה חד-חורית עם ילד אחד יכולה להגיע ל- 193%. רמות הכנסה אלה מגיעות ל- 58% ול- 79% בהתאמה מהשכר הממוצע (כני"ל).

ממצאים

מאפיינים דמוגרפיים

הנתונים מתייחסים ל- 391 ילדים בני 6-18, שחיו בשנת 1999 במשפחות הנסמכות על הבטחת הכנסה. שיעור הבנים בין הנחקרים היה גבוה מעט (54%) מזה של הבנות. 35% היו בני 6-11, אחוז דומה בני 15+ ומעלה ו- 29% בני 12-14.

ילדים אלה חיו במשפחות שהשתייכו לקבוצות מיעוט בעייתיות בשיעור גבוה משיעורם בכלל המשפחות עם ילדים בישראל בגילאים אלה (מקור הנתונים על כלל הילדים – עיבודים של קובצי המוסד לביטוח לאומי):

קרוב למחציתם (47%) חיו במשפחות חד-הוריות. שיעור זה גבוה פי 5 מזה של כלל הילדים בגילאים אלה בארץ (9.8%). תופעה זו של הכנסה נמוכה – הסתמכות על הבטחת הכנסה ואו תחולת עוני גבוהה, בקרב משפחות חד-הוריות, מוכרת בספרות. במדינות ה-OECD, שיעור העוני בקרב ילדי המשפחות החד-הוריות הוא פי 4 מאשר בקרב המשפחות האחרות (Unicef 2000). מרבית (96%) הילדים במשפחות החד-הוריות במחקר חיו עם האם, וגם בכך דומה אוכלוסיית המשפחות החד-הוריות בהבטחת הכנסה לכלל המשפחות החד-הוריות בישראל ובעולם.

ל- 44% מהילדים במחקר חיו 3 אחים/יות או יותר, כלומר הם חיו במשפחות מרובות ילדים. שיעורם של אלה גבוה גם הוא משיעורם בכלל הילדים בגילאים אלה בארץ (37%). כצפוי, שיעור המשפחות הגדולות ירד עם גיל הילד.

36% מהילדים במחקר היו ערבים – פי 1.5 מאשר בכלל הילדים בגילאים אלה בארץ (23%). בין הילדים הערבים היה שיעור גבוה שחיו במשפחות מרובות ילדים – 71% (לעומת 34% בין היהודים הוותיקים ו- 26% בין העולים במחקר, ולעומת 63% בין כלל הילדים הערבים בגילאים הללו בארץ).

המשפחות של 34% מהילדים במחקר עלו לישראל בגל העלייה האחרון (מ- 1989 ואילך), בהשוואה ל- 12% מהילדים שהיו עולים חדשים בין כלל הילדים בארץ, כלומר קרוב לפי 3. כ- 2/3 מהילדים העולים במחקר באו לישראל ממדינות ברית המועצות לשעבר והיתר היו ממוצא אתיופי. רוב האחרונים הגיעו ארצה בעשור האחרון.

במשפחות העולים בלטה התופעה של חד הורות: 72% מהילדים העולים במחקר חיו במשפחות חד-הוריות. בכלל משפחות העולים עם ילדים בגילאים הנדונים בארץ 27% היו כאלה. כלומר בין ילדי העולים מקבלי הבטחת הכנסה, שיעור החד-הורות היה פי 2.6 מאשר ביתר משפחות העולים עם ילדים. בין הנחקרים יוצאי ברה"מ לשעבר, שיעור החד-הורות היה גבוה אף יותר:

88%, ובין יוצאי אתיופיה – 38%. בין הילדים הערבים רק 9% חיו במשפחה חד-הורית ובין הילדים של הוותיקים היהודים – 63%.

לסיכום – הילדים שחיו במשפחות מקבלי הבטחת הכנסה אופיינו בשיעור גבוה של משפחות חד-הוריות, משפחות גדולות, משפחות עולים ומשפחות ערביות. זאת כאשר רבות ממשפחות העולים מברה"מ היו חד-הוריות ומרבית המשפחות הערביות – מרובות ילדים.

עבודה, נכות, השכלה ומקום מגורים של ההורים

בתחום תעסוקת ההורים נבדק מצב העבודה בעת הריאיון וכן ההתמדה בעבודה ב- 5 השנים האחרונות.

בביתם של 36% מהילדים במחקר הנדון היה לפחות הורה אחד שעבד בעת הריאיון: ב- 12% – האב עבד, ב- 24% האם. בקרב אלה ב- 3% מהמקרים בלבד עבדו שני ההורים. בקרב המשפחות עם שני הורים עבדו שניהם ב- 6% מהמקרים. האב עבד ב- 21% מהמקרים והאם ב- 12% מהמקרים, ובסך הכול היה הורה עובד ב- 34% מהבתים. בקרב המשפחות החד-הוריות עבדו האם ב- 36% מהמקרים. מבין 7 האבות החד-הוריים עבדו 2.

באשר להתמדה בעבודה ב- 5 השנים האחרונות: 21% מהילדים במחקר חיו בבית שבו האבות עבדו בעבודות ממושכות בתקופה זו וגם בעת הריאיון. כלומר ניתן לומר שהם התמידו בעבודתם (ר' לוח 1 להלן). בין האבות בלטו יחסית מי שעבדו בעבודות ממושכות ב- 5 השנים האחרונות אך לא עבדו בעת הריאיון (35% בהשוואה ל- 11% כאלה בין האמהות). קרוב לשליש מהילדים (שהתגוררו עם אבות) אביהם לא עבד כלל ב- 5 השנים האחרונות.

אמהותיהם של למעלה ממחצית (58%) מהילדים לא עבדו כלל ב- 5 השנים האחרונות. אמהותיהם של 23% מהילדים עבדו בדרך כלל וגם בעת הריאיון. בין הערבים 84% מהאמהות לא עבדו. בין האמהות החד-הוריות שיעור העובדות היה גבוה יחסית – האמהות של שליש מבין הילדים שחיו במשפחה חד-הורית עבדו בעבודות ממושכות ב- 5 השנים האחרונות וגם בעת הריאיון. אמנם גם שיעור מי שלא עבדו כלל ב- 5 השנים שקדמו לריאיון בקרב האמהות החד-הוריות (39%) היה גבוה מאשר בין האבות, אולם הוא היה נמוך מאשר בין האמהות במשפחות עם שני הורים (75%). את שיעור העבודה הגבוה בקרב האמהות החד-הוריות ניתן לייחס לשיעור העבודה הגבוה בקרב האמהות העולות מברית המועצות לשעבר (שהיו ברובן חד-הוריות) – מחציתן התמידו בעבודתן: הן עבדו תקופות ממושכות וגם בעת הריאיון.

לוח 1: ילדים במשפחות מקבלי גמלה להבטחת הכנסה, לפי עבודת ההורים וקבוצת אוכלוסייה (מספרים ואחוזים)

לא עבדו כלל	עבדו בעבודות מזדמנות**	עבדו בעבודות ממושכות		סך הכול		קבוצת אוכלוסייה
		לא עבדו בעת הריאיון	עבדו בעת הריאיון	אחוזים	מספרים*	
133	48	95	99		391	ראש משק הבית*** מספרים
35.3	12.9	25.3	26.5	100.0		אחוזים
31.9	12.4	34.8	20.9	100.0	211	אבות – סך הכול
36.0	15.0	14.5	34.5	100.0	38	מהם: עולים
32.0	8.1	44.4	15.5	100.0	128	ערבים
57.7	8.6	10.8	22.9	100.0	391	אמהות – סך הכול
39.5	13.9	13.3	33.3	100.0	182	מהן: חד-הוריות
41.5	9.6	9.3	39.6	100.0	116	עולות
32.4	12.6	10.5	44.5	100.0	72	מהן: חד-הוריות
84.2	1.0	8.2	6.6	100.0	124	ערביות

* כולל 16 לא ידוע.
 ** כולל 10 שעבדו בעת הריאיון, רובם חיו עולים.
 *** במשפחות של שני הורים – האב.

שיעור העובדים היה הנמוך ביותר בין הורי הילדים הערבים: 15% מן האבות עבדו בדרך כלל ו-7% מן האמהות. אולם 44% מהאבות הערבים עבדו בעבודות ממושכות ב-5 השנים האחרונות, כלומר הייתה להם יכולת תעסוקה.

רק 9% מהילדים חיו בבית שבו שני ההורים עבדו בדרך כלל ב-5 השנים האחרונות. דבר זה כמובן צפוי בקרב אוכלוסייה המקבלת קצבת המותנית בהכנסה נמוכה ביותר.

ראש המשפחה (האב במשפחות עם שני הורים) של 41% מילדי העולים (בעיקר החד-הוריים) עבד בעבודות ממושכות ב-5 השנים האחרונות ובעת הריאיון. זאת לעומת 24% מילדי הוותיקים ו-15% מילדי הערבים. בסך הכול כ-27% מראשי המשפחות עבדו בעבודות ממושכות וגם בעת הריאיון.

בביתם של 33% מהילדים במחקר היה מבוגר נכה או חולה במחלה המגבילה את התפקוד היומיומי. אולם לא נמצא קשר בין קיום תבעיה הזו לבין עבודת ראש המשפחה. שיעור הילדים שבמשפחתם היה מבוגר חולה היה גבוה בין היחודים הוותיקים (47%) מאשר בין היתר (27%-29%).

חוריהם של כמעט מחצית (47%) הילדים במחקר למדו עד 8 שנים בלבד, בהשוואה ל- 16% כאלה בכלל האוכלוסייה (של בני +15 ב-1999)², שיעור של קרוב לפי 3. בהתאם, שיעור בעלי 13 שנות לימוד או יותר הגיע רק למחצית השיעור באוכלוסייה: 16% בלבד למדו 13 שנות לימוד או יותר בהשוואה ל- 37% כאלה בכלל האוכלוסייה (כני"ל).

כמו בנושא העבודה, גם בנושא ההשכלה היה הבדל ניכר בין קבוצות האוכלוסייה השונות במחקר: הקבוצה המשכילה ביותר היתה של האמהות העולות ואילו הקבוצות הפחות משכילות היו האבות העולים והאמהות הערביות.

לאזור המגורים עשויה להיות השפעה על תעסוקת ההורים ועל ההישגים בלימודים של הילדים. זאת משום שבאזורי הפריפריה (צפון ודרום) רמת האבטלה גבוהה יותר וכן רמת בתי הספר באזורים אלה נמוכה בהשוואה לרמה במרכז הארץ. חוריהם של 35% מהילדים גרו באזור המרכז, 23% גרו בצפון הארץ ו- 42% בדרום. כמחצית (54%) הוותיקים התגוררו במרכז. מרבית הערבים – בצפון (67%). הורי הילדים שחתגוררו במרכז עבדו בדרך כלל יותר (31%) מאלו הגרים בצפון (25%) או בדרום (22%). מובחן $(x^2 \text{ prob} < .03)$.

ותק במערכת ועוני

מרבית הילדים במחקר חיו במשפחות שהיו ותיקות³ במערכת הבטחת הכנסה: חוריהם של כמעט 2/5 (37%) מהילדים במחקר קיבלו גמלה זו 7 שנים או יותר. עוד קרוב לחמישית (19%) – 5 עד 6 שנים, רבע – 3-4 שנים, וחיתר (17%) – עד שנתיים. למשפחות ילדי היהודים הוותיקים היה ותק ארוך יחסית במערכת (חציון – 5.7 שנים). לערבים וליוצאי ברה"מ לשעבר – ותק קצר (חציון 3.4 ו-4.5 שנים בהתאמה). ליוצאי אתיופיה היה הוותק הארוך ביותר (חציון – 7.5 שנים).

לפחות אחד מההורים של 13% מהילדים גדל גם הוא בבית שבו ההורים נתמכו על-ידי המערכת הסוציאלית, כלומר ילדים אלה היו דור שני למצוקה. ביו היהודים הוותיקים – כרבע מהילדים חיו בבית שהיה דור שני לתמיכה. בין הערבים ויוצאי ברה"מ לשעבר – כעשירית.

למשפחותיהם של 73% מהילדים במחקר היתה הכנסה כוללת שהגיעה עד קו העוני. זו הערכת יתר מסוימת בהשוואה לנתוני סקר הוצאות המשפחה בישראל (1999), שגם הם כידוע, מדגמיים. לכן יש להתייחס לנתונים אלה בזהירות.

בין המשפחות שבהן ראש המשפחה עבד – 37% היו עניים לעומת 88% בין האחרים.

² מקור: שנתון סטטיסטי לישראל 2000, ל.מ.ס.

להשוואה זו יש להתייחס בזהירות: אוכלוסיית ההורים במחקר מבוגרת יותר מאוכלוסיית בני +15 ועל כן משכילה מעט פחות גם בכלל האוכלוסייה.

³ ותק הוגדר כמספר חודשי תשלום ב-7 השנים שקדמו לריאיון.

תנאי חיים

הנתונים על תנאי החיים של הילדים מתארים את מצבם מבחינת סדרי העדיפויות בהקצאת משאבים של החורים.

ל- 45% מהילדים במחקר לא חיתה פינה משלהם לחנייה בה את חפציהם האישיים. ל- 29% לא היה מקום להכין בו שיעורי בית. ל- 2/3 מהילדים לא היו בבית ספרי עזר ללימודים, כגון מילונים ואנציקלופדיות. ל- 21% לא היה לדעת החורה המרואיינת ביגוד ראוי לחורף.

שיעורם של הילדים שחסרו להם התנאים שתוארו לעיל היה נמוך יחסית בין ילדי המשפחות החד-הוריות (שהיו משפחות קטנות יחסית) וגבוה בין הילדים הערבים (שרבים ביניהם חיו במשפחות גדולות).

לוח 2: אחוז הילדים שחסרו להם תנאי חיים שונים, לפי קבוצת אוכלוסייה

משפחות עם +4 ילדים ויותר	עולים מברח"מ לשעבר	ערבים	יהודים ותיקים	חד-חוריות	סך הכול	תנאי חיים
66.7	11.5	82.1	39.0	28.6	45.3	מקום לשים חפצים אישיים
40.4	13.7	51.3	19.8	16.9	28.7	מקום להכין שיעורי בית
81.3	36.9	89.3	58.5	49.4	66.8	ספרי עזר
25.2	14.3	33.5	19.9	15.9	21.0	ביגוד לחורף

לגבי כל אחד מתנאי החיים שנבדקו נמצא, כי שיעור הילדים שחסרו להם תנאים מספקים היה גבוה יותר במשפחות שבהן ראש המשפחה לא עבד (רי לוח 3 להלן).

לוח 3: ילדים מקבלי גמלה להבטחת הכנסה, לפי עבודת ראש המשפחה ותנאי חיים שונים (אחוזים)

X ² prob <	לא עובד	עובד	סך הכול	תנאי חיים
	100.0	100.0	100.0	סך הכול
				מקום לשים חפצים אישיים
0.00	54.1	23.8	45.3	אין
	45.9	76.2	54.7	יש
				מקום להכין שיעורי בית
0.01	34.1	20.0	28.7	אין
	65.9	80.0	71.3	יש
				ספרי עזר
0.00	73.5	49.0	66.8	אין
	26.5	51.0	33.2	יש
				ביגוד לחורף
0.00	25.8	10.8	21.0	אין
	74.2	89.2	79.0	יש

16.5% מהילדים נפצעו ונזקקו לטיפול רפואי מקצועי בשנה שקדמה לריאיון. בין הילדים הגדולים (15-17) היו 17% כאלה. 59.5% מהילדים נעדרו בגלל מחלה ב-3 החודשים שקדמו לריאיון. מי שנעדרו – נעדרו בממוצע 8.9 ימים. למרות שיעור היעדרויות זה, 85.6% מהילדים הוערכו בידי ההורה המרואיין כבעלי בריאות טובה או טובה מאוד. בין מי שנעדרו לאחרונה בגלל מחלה – 77% הוערכו כבעלי בריאות טובה, בין מי שלא נעדרו – 97% הוערכו כך על-ידי הוריהם ($X^2 \text{prob} < .00$).

1/3 מהילדים ביקרו אצל רופא שיניים בשנה שקדמה לריאיון. מספר דומה לא ביקרו מעולם אצל רופא שיניים. 2/5 נזקקו לטיפול שיניים אך לא קיבלו אותו, כמעט תמיד מסיבות כלכליות. שיעורם של מי שנזקקו לטיפול ולא קיבלו אותו היה גבוה יותר בין מי שחיו בטיפול בשנה שקדמה לריאיון, ולמעשה הוא ירד ככל שהמועד האחרון שבו קיבל הילד טיפול שיניים היה רחוק יותר.

3.5% מהילדים עישנו בקביעות. בין הילדים הקטנים – אף אחד לא עישן בקביעות, בין הגדולים – 5.5% עישנו, עוד 4.3% עישנו לפעמים, 87.2% לא עישנו כלל, ולגבי היתר (4.9%) – החורה המרואיין לא ידע אם הילד מעשן. פחות מ-1% מהילדים השתכרו בחודש שקדם לריאיון. בין הילדים הקטנים לא היו כאלה. בין הגדולים – 1%.

בעיות בהתנהגות

ההורה שרואיין נשאל לגבי הערכתו את התנהגות הילד. מרבית הפריטים בשאלות בנושא זה נלקחו משאלון אייכנבך (Achenbach and Edlbroch, 1981). בשאלות אלה ההורה התבקש להעריך תדירות התנהגויות שונות שקובצו לחמישה תחומי התנהגות שבהם נעשה ניסיון להעריך חריגות: מי שלדעת ההורה גילה שתיים או יותר מההתנהגויות בכל קבוצה לעיתים קרובות – נחשב לחריג.

ההתנהגויות שהוערכו היו:

1. תוקפנות – עד כמה תדירות אצל הילד התנהגויות כגון התנהגות אלימה, קללות, גניבות, חוסר משמעת.
2. אי שקט – עד כמה תדירות התנהגויות כגון חוסר סקרנות, חוסר ריכוז ואי שקט.
3. בעיות רגשיות – עד כמה תדירות התנהגויות כגון חרדה, פחד, דיכאון, תחושת חוסר ערך, התנהגות שקטה מדי.

4. בעיות גופניות – עד כמה תדירות בעיות אכילה, שינה, פגיעה עצמית, הרטבה.

5. קשרים חברתיים – באיזו מידה הילד יוצר קשרים חברתיים עם בני בני גילו ועם מבוגרים, האם הוא אהוד, האם יש חבר/ה קרוב/ה.

הממצאים מורים כי להערכת ההורה המרואיין, 16% מהילדים גילו התנהגות תוקפנית בתדירות גבוהה, לכ- 20% היו בעיות חברתיות, אי שקט תדיר נתגלה אצל 12% מהילדים, ובעיות רגשיות נמצאו תדירות אצל 13%. בעיות גופניות תדירות גילו 7% מהילדים להערכת ההורה.

על תוקפנות דיווחו הורי הילדים הוותיקים ויוצאי אתיופיה יותר מאשר הערבים (22%, 19% ו-15%, בהתאמה). מעטים במיוחד דיווחו על כך מבין ההורים יוצאי ברה"מ (8%). הורי הערבים בלטו בדיווח על בעיות רגשיות (18%), והורים יוצאי אתיופיה – על אי-שקט ובעיות חברתיות. הורים במשפחות חד-הוריות דיווחו על התנהגויות תריגות בכל התחומים יותר מהאחרים חוץ מאי שקט, ובמיוחד על תוקפנות. תופעה זו של תוקפנות יתר בין ילדים במשפחות חד-הוריות מוכרת (Hofferth et al, 2000).

קבוצת הגיל שבלטה בשיעורי בעיות גבוהים, כולל תוקפנות, היתה גילאי 12-14; זאת חוץ מבעיות בקשרים חברתיים.

ילדים במשפחות שראש המשפחה בהן עבד, היו פחות בעייתיים בכל הנושאים שנבדקו (מובחן, חוץ מאי שקט ובעיות חברתיות, ר' לוח 4 להלן).

לוח 4: ילדים מקבלי גמלה להבטחת הכנסה, לפי עבודת ראש המשפחה, ובעיות בהתנהגות (אחוזים)

X2 prob<	לא עובד	עובד	סך הכול	בעיות התנהגות
	100.0	100.0	100.0	סך הכול
				תוקפנות
0.00	19.4	6.7	15.7	יש
	80.6	93.3	84.3	אין
				בעיות גופניות
0.00	9.5	0.6	6.9	יש
	90.5	99.4	93.1	אין
				בעיות רגשיות
0.04	15.5	7.5	13.2	יש
	84.5	92.5	86.8	אין
				אי שקט
0.54	12.5	10.3	11.8	יש
	87.5	89.7	88.2	אין
				בעיות חברתיות
0.44	21.5	18.0	20.5	יש
	78.5	82.0	79.5	אין

תפקוד הילדים בבית הספר

נשירה, התמדה ומשמעת

המדד החשוב ביותר לגבי תפקוד ילדים בבית הספר הוא שיעור הנשירה. בין כלל בני 17 בישראל הגיע שיעור זה ב- 1998 ל- 11%, בהשוואה ל- 22% נושרים בממוצע במדינות OECD ול- 3% בשוודיה, המדינה בעלת שיעור הנשירה הנמוך ביותר בקבוצת מדינות זו ב- 1998. גם בבלגיה, גרמניה, יפן ונורווגיה היה שיעור הנשירה נמוך מ- 10 (Education at a Glance OECD 2000). שיעור הנשירה של בני 17 במחקרנו (שנתוניו נאספו כאמור בשנת 2000) לא היה שונה מזה שנמצא בקרב כלל האוכלוסייה בארץ ב- 1998.

בסך הכול 14 (3.5%) מתוך 391 הילדים במחקר הנדון לא למדו בבית הספר בעת הריאיון (לא כולל אחד שסיים את לימודיו ועל כן לא למד). שניים מבין הילדים שלא למדו היו בקורס מקצועי. שניים עבדו או חיפשו עבודה ו-11 התבטלו. בין הילדים הקטנים וחבינוניים 1% לא למדו. בין הגדולים בני 15-18 8.7% לא למדו. בקרב הערבים שיעור הנושרים היה גבוה יותר (5.8%) ובקרב יוצאי ברה"מ לשעבר - נמוך (0.6%).

מעבר לנשירה גלויה זו, עוד 6.6% מהילדים במחקר נעדרו מבית הספר בשנה שקדמה לריאיון למשך חודש ויותר שלא בגלל מחלה ועוד 4.4% נעדרו בחודש שקדם לריאיון למשך 3 ימים ויותר. כלומר בסך הכול עוד כ- 11% נשרו נשירה סמויה. גם בנושא זה היו הבדלים בין קבוצות האוכלוסייה השונות: בין יוצאי ברה"מ לשעבר רק 9.7% גילו נשירה (גלויה או סמויה), בין הערבים - 14% ואילו בין הוותיקים - 20% (מובחן, $p < .02$).

5.6% מהילדים בני 15 ומעלה עבדו במהלך לימודיהם ועוד 5.6% עבדו רק בחופשות. בקרב מי שנעדרו מבית הספר (בגילאים אלה) עבדו במהלך הלימודים 14.5%.

20.8% מהילדים החליפו בית ספר שלא במסגרת המעבר לבית ספר גבוה יותר. באלה נכללו 4.5% שהחליפו בית ספר מסיבות של משמעת, והיתר - בגלל מעבר דירה או סיבות אחרות. בין ילדי החד-הוריות 6.9% החליפו בית ספר מסיבות של משמעת בהשוואה ל-2.3% בין האחרים (מובהק X^2 prob. < .03). גם בין קבוצות האוכלוסייה השונות נמצאו הבדלים בנושא זה: בקרב הערבים רק 1.8% החליפו בית ספר מסיבות של משמעת לעומת 3.9% בקרב העולים ו- 8.3% בקרב הוותיקים.

7.5% מהילדים סולקו מבית הספר למספר ימים בשנה שקדמה לריאיון. בין אלה היה כמובן שיעור הנעדרים מבית הספר גבוה מאשר בין האחרים. כמו כן עלה שיעורם של המסולקים מבית הספר עם הגיל (מ-3.3 בקרב בני עד 11 ועד ל-10.3 בקרב בני 15-18).

סוג בית הספר

10.7% מהילדים שלמדו למדו בחינוך המיוחד. בקרב בני 6-14 12% למדו בחינוך המיוחד. בכלל האוכלוסייה בגילאים אלה 3% למדו בחינוך מיוחד. בין ילדי החד-הוריות במחקר שיעור הלומדים בחינוך המיוחד היה כמעט כפול מאשר בקרב השאר (14.3% לעומת 7.5% בהתאמה, מובהק X^2 prob. < .04). שיעור הלומדים בחינוך המיוחד היה גבוה גם בין הוותיקים (19%) לעומת הערבים (7%) והעולים (9%). מובהק X^2 prob. < .04). 6.7% למדו בפנימייה. בין בני 14-18 12% למדו בפנימייה. בכלל האוכלוסייה בגילאים אלה 5% למדו בפנימייה (ב-1998. שנתון הילד 1999). שיעור הלומדים בפנימייה היה אפסי בקרב הערבים (0.6%) וגבוה בקרב הוותיקים והעולים (10%). מובהק X prob. < .00).

62.5% מהילדים הגדולים למדו בתיכון עיוני המכין לבחינות לבגרות. עוד 22.3% למדו בבית ספר מקצועי המכין לבחינות בגרות, ובסך הכול 84.4% למדו במסלול לימודים לבגרות. 5.9% למדו בבית ספר המכין לבגרות חלקית וכמספר הזה בבית ספר שאינו מקנה אפשרות לבחינות בגרות. היתר (3%) למדו במסגרות מיוחדות. בין ילדי המשפחות החד-הוריות 92% למדו במסלול לבגרות לעומת 77.8% בין האחרים. הסיבה לפער זה נעוצה בהבדלים בתחום זה בין קבוצות האוכלוסייה: 97% בין העולים (שרבים מהם היו הורים במשפחות חד-הוריות) למדו במסלול לבגרות לעומת 76-77% בקרב האחרים (מובהק X^2 prob.<.02).

ההצלחה בלימודים

ל- 35.8% מהילדים שלמדו בבית ספר תיכון או בחטיבת ביניים היה ציון נכשל בתעודתם, על-פי דיווח החורה שרואיין. 12% מההורים לא ידעו אם לילד היה ציון נכשל בתעודה. בין יוצאי ברה"מ לשעבר רק ל- 26% היה ציון נכשל. בין יוצאי אתיופיה 55% לא ידעו אם היה ציון כזה לילדם. לרוב (62%) מספר ציוני "נכשלי" לא עלה על 2. אולם בקרב היהודים הוותיקים – לרוב מספר ציוני הנכשל עלה על 2. כצפוי, בקרב מי שנעדרו מהלימודים היו יותר נכשלים.

63.9% נזקקו לעזרה בלימודים. בין ילדי החד-הוריות 71.8% נזקקו לעזרה בלימודים להערכת הוריהם לעומת 55.5% בין היתר (מובהק X^2 prob.<.02). רק 34.1% מהנזקקים לעזרה קיבלו אותה. כמעט כל מי שהיה לו ציון נכשל הוערך בידי החורה כזקוק לעזרה בלימודים, אך גם 45% ממי שלא היה להם ציון נכשל, נזקקו לעזרה כזו לדעת הוריהם. בחינה של הערכת החורה המרואיין את תפקודו של הילד בבית הספר מורה, כי 18.4% מהילדים הוערכו על ידי הוריהם כתלמידים מצטיינים ועוד 36% כתלמידים טובים. רק 9% הוערכו כתלמידים חלשים. בין הילדים הגדולים 15.7% הוערכו כחלשים. הערבים נטו להערכה חיובית יותר של ילדיהם (23% מצטיינים בהשוואה לוותיקים (17.9%) ובעיקר לעולים (3.6%).

לסיכום – בקרב היהודים הוותיקים בלטו תופעות הנשירה, מעבר בית ספר מסיבות משמעת, חינוך מיוחד, לימודים במסלול שאינו מוביל לבחינות בגרות ושיעור בעלי ציון נכשל בלימודים (לדעת החורה המרואיין). בין הערבים בלטו הנשירה והלימודים במסלול שאינו מוביל לבגרות. בין העולים – בלטה תופעת מעבר בית ספר מסיבות משמעת, אך שיעור הלומדים לבגרות ביניהם היה גבוה. בין האתיופים בלטו הורים שלא התמצאו בציוני ילדם.

תפקוד בלימודים, עבודת ההורים ומאפיינים שונים

כדי לבדוק את הקשר בין הצלחה בלימודים של הילדים לבין המשתנים השונים שנחקרו ובעיקר עבודת ההורים, יצרנו מדד כללי של "תפקוד בלימודים". למדד זה בחרנו לצרף את המשתנים הבאים, כאשר ילד שאופיין על-ידי אחד מהם נחשב לבעל תפקוד לקוי בלימודים.

1. נשירה מלימודים – גלויה או סמויה (על-פי ההגדרה לעיל).
2. סילוק מבית הספר מסיבות משמעות.
3. הערכה כ"תלמיד חלש" בלימודים (על-ידי ההורה המרואיין).

שיעור הילדים בעלי תפקוד לקוי בלימודים על-פי הגדרה זו הגיע ל- 23% (ר' לוח 5 לחלק). בהתאם להשערת המחקר, שיעור זה היה גבוה יותר – פי שלושה – בין הילדים שראש משפחתם לא עבד (28.3%) מאשר בין מי שראש משפחתם עבד (9.4%) ($x^2 \text{ prob.} < .00$).

לוח 5: אחוז הילדים שהיו להם בעיות בתחומי לימודים שונים לפי עבודת ראש משק הבית

ממד תפקוד בלימודים*	תלמיד חלש	סולק מביה"ס	נשירה סמויה	נשירה גלויה	עבודת ראש משק הבית
סך הכול	9.4	7.6	10.3	3.5	22.6
עובד	2.9	2.6	2.4	1.5	9.4
לא עובד	12.1	9.7	13.5	4.3	28.3
X2 prob.	0.01	0.02	0.00	0.18	0.00

* סובל לפחות מאחת מהבעיות בלימודים.

הקשר בין עבודת ראש המשפחה לתפקוד לקוי בלימודים נבדק גם לגבי קבוצות האוכלוסייה ומאפיינים שונים של המשפחה. כפי שתואר לעיל, במשפחות בעלות מאפיינים שונים גם היו שיעורי עבודה שונים של ראש המשפחה. אולם בכל קבוצת אוכלוסייה, רמת השכלה, הרכב משק בית (חד-חורי לעומת שני הורים) ואפילו ותק במערכת הבטחת הכנסה – הילדים תפקדו טוב יותר בלימודיהם במשפחות שראשן עבד מאשר כאשר ראש משק הבית לא עבד (ר' לוח 6).

במיוחד ראוי לציון העובדה, כי גם כאשר רמת ההכנסה הוחזקה קבוע – עדיין שיעור בעלי "התפקוד חלקוי" היה גבוה יותר בקרב הילדים שראש משפחתם לא עבד בהשוואה לילדים שראש משפחתם עבד. ניתן על כן לומר, כי לעבודת ראש משק הבית היתה השפעה חזקה על התפקוד בלימודים ביחס לכל מאפייני המשפחה האחרים שנבדקו.

לוח 6: אחוז הילדים בעלי תפקוד לקוי בלימודים, לפי עבודת ראש המשפחה ומאפיינים שונים

X2 prob<	לא עובד	עובד	סך הכול	
0.00	28.3	9.4	22.6	סך הכול
				קבוצת אוכלוסייה
0.01	39.5	8.1	32.3	יהודים ותיקים
0.14	26.2	11.5	23.7	לא יהודים
0.04	27.9	11.3	18.4	עולים מברה"מ לשעבר
0.23	11.6	0	8.6	אתיופים
				הרכב משפחה
0.23	22.9	14.1	21.0	שני הורים
0.00	35.4	6.7	24.3	חד-הורי
				גודל משפחה
0.00	28.2	10.5	21.5	3-1 ילדים
0.02	28.1	6.3	24.1	4 ילדים ויותר
				השכלת האם (שנות לימוד)
0.22	15.7	0	13.1	1-0
0.07	40.3	12.9	33.9	7-2
0.60	13.9	25.6	14.7	8
0.07	33.6	14.7	27.4	11-9
0.00	44.4	6.3	27.7	12
0.02	24.2	2.1	12.5	יותר מ-12
				עוני (הכנסה כוללת)
0.00	40.4	8.8	18.4	מעל קו העוני
0.03	26.7	10.5	24.2	מתחת קו העוני
				מבוגר חולה
0.00	35.8	15.0	29.7	יש
0.02	24.0	6.4	18.6	אין
				משך שהייה במערכת הבטחת הכנסה
0.06	31.0	4.6	25.6	עד שנתיים
0.04	24.6	3.6	20.0	3-4 שנים
0.32	21.3	12.4	17.5	5-6 שנים
0.1	33.0	11.1	25.9	7 שנים ויותר
				דור שני בהבטחת הכנסה
0.00	27.8	9.0	22.0	כן
0.20	31.2	12.2	26.5	לא
				מחוז
0.01	35.5	12.6	28.1	מרכז
0.02	21.3	6.4	16.4	צפון
0.08	29.6	10.2	25.2	דרום

נוסף על כך, בדקנו את הקשר בין עבודת ראש המשפחה למשתנים שונים בתחומים של בעיות בהתנהגות ותנאי חיים ובין אלה לתפקוד לקוי בלימודים. מכלל המשתנים הללו, המשתנה בעל החשפעה הגדולה ביותר על התפקוד בלימודים היה תוקפנות אצל הילד. קרוב ל-2/3 מהילדים שגילו תוקפנות גם היו בעלי תפקוד לקוי בבית הספר (רי' לוח 7 לחלק). כמו כן לגבי ארבעה מתוך

חמשת התחומים שנבדקו, כאשר היתה בעיה (תנאי חיים בלתי מספקים, בעיית התנהגות), לא ניכרה השפעה מובהקת של עבודת ראש המשפחה על התפקוד בלימודים. כלומר גם כאשר עבד, התגלה חוסר תפקוד בלימודים בשיעור דומה לזה שנמצא במשפחות שבהן ראש המשפחה לא עבד. לעומת זאת, כאשר לא היתה בעיה (בתנאי חיים, התנהגות), נמצא הבדל מובהק בין ילדים במשפחה שראשה עבד לילדים שראש משפחתם לא עבד. אולם כפי שראינו לעיל (לוח 3), בכל התחומים הללו, קיום בעיה נמצא בקשר מובהק עם עבודת ראש המשפחה: לכן ניתן לשער כי הקשר בין עבודת ראש המשפחה לבין התפקוד בלימודים הוא רב שלבי – תפקוד תקין בעבודה קשור בתפקוד תקין בתנאי חיים והתנהגות, ואלה קשורים בתפקוד תקין בלימודים.

לוח 7: אחוז הילדים בעלי תפקוד לקוי בלימודים, לפי עבודת ראש המשפחה, תנאי חיים ובעיות בהתנהגות

X2 prob	לא עובד	עובד	סך הכול		
					מקום לחכין שיעורים
0.27	34.6	22.0	32.1		אין
0.00	25.1	6.3	18.6		יש
					ביגוד לחורף
0.91	40.2	42.0	40.5		אין
0.00	24.2	5.5	17.8		יש
					תוקפנות
0.85	61.1	57.4	60.6		יש
0.00	20.2	5.7	15.4		אין
					בעיות גופניות
0.42	49.2	0	47.7		יש
0.00	26.2	9.5	20.8		אין
					בעיות רגשיות
0.01	50.0	0	41.3		יש
0.00	24.1	10.2	19.6		אין

כדי לבדוק את החשפעה "הנקייה" של עבודת חורה על תפקוד נורמטיבי בבית ספר של ילדים החיים במשפחות הנסמכות על הבטחת הכנסה, השתמשנו במודל "רגרסיה בצעדים". לוח 8 מציג את תוצאות הרגרסיה.

המשתנים שנכללו במודל הרגרסיה הם המשתנים בלוחות 6-7: עבודת ראש המשפחה בעת הריאיון, קבוצת אוכלוסייה, מאפייני המשפחה, תנאי המחיה ומאפיינים התנהגותיים ורגשיים של הילדים.

לוח 8: ניתוח רגרסיה מרובה על תפקוד לקוי בלימודים.

Pr > F	Partial R ²	Para. Esti	צעד	המשתנה
0.00	-	0.64	-	Intercept
0.00	0.17	-0.40	1	תוקפנות
0.00	0.03	0.12	2	יש בגדים לחורף
0.01	0.02	0.11	3	עבודת ראש המשפחה
0.01	0.02	0.19	4	מוצא אתיופי
0.02	0.01	-0.15	5	בעיות גופניות
0.02	0.01	-0.09	6	יש מבוגר חולה

הוצגו משתנים ברמת מובהקות של $Pr > 0.01$ לפחות. סך הכול השונות המוסברת $R^2 = 0.26$.

הממצאים מורים, כי המשתנה בעל החשפעה המשמעותית ביותר על התפקוד בלימודים היה תוקפנות הילד. ילדים בעלי ציון גבוה בתוקפנות גילו במובחן התנהגות לא-נורמטיבית במידה רבה יותר בבית הספר. העדר ביגוד ועבודת ראש המשפחה נמצאו גם הם קשורים בתפקוד לא-נורמטיבי בלימודים. גם מוצא אתיופי, קיום בעיות גופניות ומחלה כרונית של מבוגר במשפחה נמצאו קשורים בתפקוד לא נורמטיבי.

הרצת מודל הרגרסיה ללא המשתנה של תוקפנות מספקת כמובן שיעור הסבר נמוך יותר של המשתנה התלוי, אולם המשתנה תראשון שנכנס לרגרסיה הוא עבודת ראש המשפחה. ממצאים אלה אמנם תומכים בחשערת המחקר בדבר השפעת עבודת של ראש המשפחה על תפקוד תקין בלימודים, אולם הם מורים כי הקשר הוא מורכב ורב שלבי, כאשר קיימים משתנים מתערבים שהחשוב באלה שנבדקו הוא כנראה התנהגות תוקפנית.

סיכום ומסקנות

הגדלת המוטיבציה ויכולת העבודה והגדלת שיעור העובדים בקרב יחידים ומשפחות המקבלים גמלה להבטחת הכנסה מהוות מטרות חשובות לרפורמה במדיניות חברתית. בישראל כמו במדינות אחרות יש כיום ויכוח נוקב ביחס לעלות מול תועלת של רפורמה בטיפול במתקיימים מגמלאות קיום, במיוחד לאור ההשפעה הצפויה שלה על רווחת המשפחות הנוגעות בדבר ובמיוחד זו של הילדים שבתוכן. השאלה העומדת בבסיס הדיון היא, באיזו מידה עבודת הורים תשפר את הרווחה והעצמאות הכלכלית של המשפחות. זאת מתוך ההבנה שהעבודות האפשריות הן בדרך כלל בשכר נמוך. השאלה היא, אם כן, האם יש ערך אינטרינזי לעבודה והאם הוא תורם למערך החברתי של המשפחה – גם ללא שיפור (ניכר) במצבה הכלכלי. באיזו מידה חשוב "מודל התפקיד" שנותן הורה עובד לילד? באיזו מידה עבודה מקטינה לחץ וקונפליקט בבית, ובכך נותנת סביבה תומכת יותר לילד? באיזו מידה היא מעודדת תפקוד נורמטיבי בתחומים נוספים של התנהגות הילדים בבית ובבית הספר? האם עבודת הורה תקטין את הסיכוי להיות דור שני בעוני ובתלות בכך שתשפיע על לימודי הילד ועל-ידי כך על סיכויי התעסוקה שלו בעתיד?

במחקרנו התרכזנו בקשר שבין עבודת הורה לתפקוד הילד בבית הספר. אמנם, קיימים בספרות ממצאים המורים כי הורה העוזב את מערכת הבטחת הכנסה ויוצא לעבודה – בעיקר הורה יחיד – משפיע השפעה שלילית על תפקוד הילדים בבית הספר, לפחות בתקופה הראשונה. אולם מחקרים רבים אחרים מורים (ר' בפרק המבוא), כי הישגי ילדים בלימודים קשורים קשר חיובי להשתתפות הוריהם בכוח העבודה. בהסתמך על ממצאים אלה שיערנו, שלהשתלבות הורים בעבודה, אף ללא הכנסה שיש בה כדי לצאת ממערכת התמיכה, תהיה השפעה חיובית על תפקוד הילדים בבית הספר. זאת בהקשר לדיון הציבורי הקיים היום בישראל בשאלת חשיבותה של העבודה ליצירת סביבה ביתית מובנית עם מודל תפקיד חיובי, משמעת רבה יותר, פחות קונפליקטים והורות חיובית יותר, ובדבר השפעת אלה על התנהגות הילדים, ובייחוד על הישגיהם בלימודים. החנחה היא, שבסופו של דבר כל אלה יגדילו את הסיכוי שילדים אלה יעבדו כמבוגרים ויימנעו מתלות בקופה הציבורית.

המחקר מבוסס על סקר ארצי של מקבלי גמלה להבטחת הכנסה בישראל. בחנו את הקשר בין עבודת ראש המשפחה ובין תפקוד תקין של ילדיו בני 6-18 בבית הספר. מצאנו כי רק 36% מהילדים חיו בבית שבו לפחות הורה אחד עבד. עבודה היתה תדירה יותר במשפחות חד-הוריות, בעיקר בקרב אלה ממדינות ברה"מ לשעבר. קרוב ל-60% מהילדים חיו במשפחה שקיבלה הבטחת הכנסה 5 שנים או יותר.

באשר לתנאי החיים בבית, נמצא כי לשיעור ניכר של הילדים חסרו תנאי מחיה ופריטי לבוש מספקים. שיעור גבוה מילדים אלה סבלו מבעיות בריאות והתנהגות, כגון תוקפנות, חוסר ריכוז ובעיות רגשיות, חברתיות ופיזיות. שיעור הילדים שסבלו מבעיות אלו היה נמוך במובהק כאשר ראש המשפחה עבד.

בסך הכול ל- 23% מהילדים היה ציון שלילי באינדקס של תפקוד בבית הספר. באינדקס נכללו נשירה, נוכחות לא סדירה בבית הספר, סילוק מבית הספר והערכת החורח את הילד כתלמיד גרוע. מבין הילדים שראש משפחתם לא עבד – 28% קיבלו ציון שלילי באינדקס זה בהשוואה ל- 9% בקרב אלה שראש משפחתם עבד.

החבדל בציון התפקוד בבית הספר בין ילדי הורים עובדים ללא עובדים היה מובהק גם כאשר הוחזקו קבוע משתנים שונים שיש לשער כי הם משפיעים על התנהגות בבית הספר, כגון סוג המשפחה (הורה אחד או שניים), גודל משפחה והכנסה.

אולם יש צורך במחקר נוסף, שיבחיר את האופן שבו משפיעה עבודת ההורים על תפקוד הילדים. יש לבדוק כיצד תוקפנות הילד, שנמצאה בעלת קשר מכריע עם תפקוד בלימודים קשורה באי עבודה של ההורה: באיזו מידה היא נובעת ממנה או ששתי התופעות נובעות יחדיו ממשתנה אחר. למחקר כזה חשיבות רבה לצורך קביעת מערך המדיניות בנוגע לעידוד היציאה לעבודה של משפחות נתמכות.

יש לבדוק איך ישפיע עידוד לעבודה במשפחות אלה על התפתחות הילדים, ובהתאם לכך מה צריכים להיות השירותים הנלווים לעידוד כזה כדי להבטיח את רווחת המשפחה ובייחוד את רווחת הילדים. נראה כי בצד החכוונה והעידוד ליציאה לעבודה יש צורך לתת תמיכה וייעוץ בפתרון בעיות התנהגות, כך שיסופקו לילד התנאים החכרתיים לתפקודו התקין.

ב ב ל י ו ג ר פ י ה

בן אריה א' וציונית י': ילדים בישראל שנתון-סטטיסטי. המועצה הלאומית לשלום הילד, 1999.

חלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: שנתון סטטיסטי לישראל. מס' 51, 2000.

המוסד לביטוח לאומי: סקירה שנתית, 2000.

פלוג ק' וקסיר נ': על עוני ועבודה ומה שביניהם. הרבעון לכלכלה (יופיע בקרוב).

קליין ש': עוני בקרב ילדים בישראל 1982-1995. הרבעון לכלכלה. דצמבר 2000.

שעיו מ' ווקנין מ': עוני מתמשך בישראל. רבעון לכלכלה, דצמבר 2000.

Achenbach, T. and Edelbrock, C. (1981). Behavioral problems and competencies reported by parents of normal and disturbed children aged four through sixteen. Monographs of the Society for Research in Child Development 46 (1) (serial no. 188).

Bos, H., Huston, A., Granger, R., Duncan, G., Brock, T. & McLoyd, V. (1999). Can anti-poverty programs improve family functioning and enhance children's well-being? JCPR Policy Briefs (Vol. 1, No. 4).

Bradbury, B. and Jantti, M. (1999). Child poverty across industrialized nations. LIS Working Paper Series, No. 205 (September 1999).

Haveman, R. and Wolfe, B. (1994). Succeeding generations: on the effects of investments in children. New York: Russell Sage Foundation.

Hofferth, S.L., Smith, J., McLoyd, V.C., and Finkelstein, J. (2000). Achievement and behavior among children of welfare recipients, welfare leavers and low-income single mothers. Journal of Social Issues 56(4):747-774.

Moore, K.A. and Driscoll, A. (1997). Low-wage maternal employment and outcome for children. The Future of Children 7(1):122-127.

OECD (2000). Education at a glance.

UNICEF (2000). Innocenti report card, issue no. 1. A League table of child poverty in rich nations.

NATIONAL INSURANCE INSTITUTE
Research & Planning Administration

**Parents' Work
And School Functioning of Children
in Families Receiving Income Support Benefit
in Israel**

2000

by:

Dalia Gordon and Brenda Morginstin

Jerusalem, December 2000

Abstract

One of the most important goals of welfare reform in Israel is to increase employment among recipients of subsistence benefits. The question is, to what extent does the fact of the parents' working improve the welfare and the financial independence of their family? Another question to be asked is, how does employment affect the likelihood of their children being extracted from poverty?

Research studies show that education plays a crucial role in economic advancement. It is therefore important to examine to what extent employment among parents – even if not leading to complete financial independence – affects the child's functioning, particularly in school, and as a result, his chances for future employment.

The present study is based on a nationwide survey of recipients of income support benefit in Israel. We examined the relationship between employment of the family head and the normative school functioning of his children aged 6-18. We found that only 36% of the children lived in a home in which at least one of the parents worked. Work was more frequent in single-parent families, particularly among immigrants from the former Soviet Union. Almost 60% of the children lived in families that received an income support benefit for five years or more.

Regarding living conditions in the home, it was found that a significant proportion of children lacked adequate living conditions and clothing. A high percentage suffered from health and behavioral problems, such as aggressiveness, lack of concentration, and other emotional, social or physical problems. The proportion of children with these problems was significantly lower when the family head worked.

A total of 23% of the children received a negative score on an index of school functioning. This index included school dropout, irregular school attendance, expulsion from school, and the parent's evaluation of his child as a poor pupil. Among the children whose family head did not work, 28% received a negative score, compared to 9% among those whose family head worked.

The difference in the school functioning score between children of working parents and those of non-working parents was significant even when variables considered likely to influence school behavior – such as type of family (one or two-parent), size of family and income – were kept constant.

However, further research is required in order to analyze in greater detail how work of a parent affects the children's functioning. It is important, for example, to examine whether not working is related to aggressive behavior in the child, which we found to be clearly related to functioning at school. Such research would be very important in determining policy and designing social programs to help families on income support to go out to work.

ניתן להזמין פרסומים במוסד לביטוח לאומי, מינהל המחקר והתכנון,
שד' ויצמן 13, ירושלים 91909, טל. (02)6709579